

Simon Katalin*

A legkisebb láncszem

Óbuda és a városegyesítés(ek)

1. Bevezetés

Akét testvérvárosnak, ikervárosnak tekintett Buda és Pest mellett Óbuda és Buda közelebbi kapcsolatát is természetesnek tekintették a 19. században. Óbuda és Buda Újlak külvárosa révén már 18. században egybeépült, míg a lakosságot családi kapcsolatok kötötték össze. Nem véletlen, hogy az óbudaiak már 1776-ban próbálkoztak – sikertelenül – Óbuda és Buda egyesítésével. A 19. század első felére a közgondolkodás Óbudát sok esetben egyszerűen Buda külvárosaként kezelte.¹ Az 1860-as években már úgy vélték, Pest-Buda Óbudával alkotja az ország fővárosát: „Az utóbbi mezőváros [Óbuda] s csak politikai tekintetben van különválasztva a várostól, melylyel egyébként szoros összefüggésben áll.”²

2. A felemás egyesítés évtizede: Buda és Óbuda, 1850–1861

Óbuda 1840-től rendezett tanácsú mezővárosnak számított, majd a *szabad királyi városokról* szóló 1848. évi XXIII. törvény cikk alapján a külső tanácsot egy 75 tagú képviselőtestület váltotta fel.³ A három város egyesítése már 1848 tavaszán felmerült, de az óbudaiak megkésve kapcsolódtak be az ezzel kapcsolatos tárgyalásokba.⁴ Az egyesítésről és a Budapest elnevezés használatáról Szemere Bertalan belügyminiszter adott ki rendeletet 1849. június 24-én (*Rendelet Buda és Pest városokhoz és Pest megye egyetemeséhez*).⁵ Indoklásában – a korabeli publicisztikában bevett hasonlatot felidézve – Pest az „élő erő”, Buda a „történeti ős emlékezet”, míg Óbuda mindössze Buda külvárosaként jelent meg.⁶ Bár a rendelet a szabadságharc bukása miatt nem valósult meg, a Duna jobb partján lévő két várost 1849. november 8-án politikailag, december 19-én közigazgatásilag egyesítették, amikor Szentiványi Vince, Pest kerületi főispánjának 4488. sz. rendelete Óbudát Budához csatolta.⁷ Szentiványi a mezőváros „tökéletes bekebelezését” nem tartotta azonnal kivitelezhetőnek, ezért a teljes összeolvasztás előtti, átmenetinek tekintett időszakra az alábbiakat mondta ki: Óbuda területe – Kissing pusztá, a mai Csillaghegy kivételével – Pest megye helyett Buda fennhatósága alá került, de meg-

maradtak a koronaadalom Óbudával kapcsolatos jogai. A közadót az előző évben megállapítottaknak megfelelően kellett beszedniük, azonban már át kellett küldeniük Buda adóhivatalába. A háziadó kezelésének módjáról ekkor nem hoztak döntést.

A rendelet az óbudaiakra terhelte az egyesítés miatt újonnan kinevezendő hivatalnokgárda eltartásának költségeit, az óbudai árvapénztár ugyanakkor továbbra is külön működhetett az óbudai tanács felügyelete alatt, az addigi gyakorlattal ellentétben megtiltva, hogy azt más jellegű magánpénzek kamatoztatására, kezelésére használják.⁸ Az ingatlanügyeket átadták Buda város telekhivatalának, az azonban körülményesebbé tette az ingatlan-nyilvántartások vezetését mivel az új tulajdonost már Budán kellett bejegyeztetni és a szükséges illetékeket ott kellett lefizetni, viszont a koronaadalom telekkönyvéből ki kellett vezetni a régit, amiről egy óbudai tanácsosnak és a helyi alhatóságnak hiteles kivonatot kellett kiállítania.⁹ A polgári pereknél Óbuda elsőfokú, Buda másodfokú bíróságnak számított, a büntetőpercek viszont Budához kerültek. A céheket a rendelet ideiglenesen meghagyta addigi formájukban. Az egyesítés miatt megszorított ügyek kezelésére a rendelet két fővel megnövelte a tanács létszámát, az új posztot Fekete Károly óbudai kamarai adópénztári ellenőr és Greifenegg Vilmos ideiglenes alkapitány, Óbuda korábbi jegyzője kapta meg.¹⁰ Buda Tanácsának utasítására Greifenegg felelt márciustól a helyi céhügyekért, a budai tanácsban ő képviselte Óbudát. A két város között az egyesítés gyakorlati kérdései (adó- és ingatlanügyek, rendészet stb.) mellett a legtöbb problémát a két település egyes céhek panaszai, a céhek összeolvasztásának kérdései, valamint a forspont okozták.

A városi tisztviselőket ebben az időszakban a cs. k. Helytartóság nevezte ki.¹¹ Buda és Óbuda 1850-től közös rendőri kerületbe is tartozott, Óbuda Újlakkal a VI.-ba (a IV. a Várat, Krisztinavárost és Tabánt, az V. a Vízivárost, Országutat, Halászávárost és Újlakból 13 házat foglalt magába).¹²

Óbuda tanácsa nem lelkesedett az egyesítésért. 1850. január 3-án nyugtázta a telekkönyvi ügyek áttételét, a két város *összeköttetéséről* írva (Buda viszont következetesen *egyesítésére* hivatkozott).¹³ Másfél hónappal később jegyezték be, hogy a továbbiakban kizárólag 60 forintot meg nem haladó peres ügyekben dönthetnek.¹⁴ Óbuda emellett – kvázi külvárosként – négy tagot delegált Buda tanácsába.¹⁵ 1850 novemberétől a két város Pesttel egy közigazgatási kerületet, 1853-tól a pénzügyigazgatóság rendelete szerint közös adókerületet alkotott. Óbuda azonban továbbra is saját bíróval és tanácsal működött.¹⁶

3. A rövid önállóság időszaka

1861-től, az októberi diploma kiadását követően Óbuda ismét független mezővárossá vált: „...a Pestmegyei közgyűlésen ezen város ismét nevezett megyéhez tartozónak kinyilatkoztatván, jövőben a Buda városi hatóság alá már nem tartozik és rendezett tanácsal bírn fog.”¹⁷ Óbuda

* Simon Katalin PhD, főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára

„Óbuda és a hajómalmak” J. Umbach acélmetszete L. Rohbock rajza után, 1856–1864.

hivatalosan a január 28-i óbudai közgyűlésen függetlenedett Budától, ugyanekkor kinyilatkoztatták Óbuda visszacsatolását Pest megyéhez.¹⁸

Az egymásnak – ideiglenes – búcsút intő két város viszonya nem mondható felhőtlennek ebben az időszakban. Óbuda tartozott az adósságokkal küzdő Budának, a főváros pedig igyekezett kintlévőségeit behajtani szomszédjától, amelyek nagy része a közös igazgatási időszakból származott. 1854-től (az 1861. január 29-i budai tisztújításig, a két város hivatalos különválásáig) Óbuda kötelezte magát az alkalmazott hivatalnokok fizetésére évi 1500 p. Ft hozzájárulásra. Buda 1868-ban emiatt pert indított Óbuda ellen, ami 1870-ben megegyezéssel ért véget.¹⁹

A másik, nagyobb tétel a kiscelli katonai kórház számára 1849 őszén folyósított 4200 váltóforint kamatmentes kölcsön volt – aminek megadását 1863-ban kérte először Paulovics László, Buda főpolgármestere. Óbuda megtagadta ezt, lévén az összeget kincstári vagyonból adták, és Óbuda kiscelli kórházra vonatkozó költségeit nem térítették meg.²⁰ A kiegyezést követően – az egyébként Óbudáról származó – Házmán Ferenc többször próbálkozott az összeg megszerzésével.²¹ Az iratok alapján a Kincstár 1849-ben Budával fizettette meg az óbudaiak költségeit, akik azt Óbudának adott kölcsönként tartották nyilván.²² Az ügy a két város közötti pereskedéssé fajult, amely 1872-ben zárult, és Óbudát a 4200 Ft megadására kötelezték.²³ A két várost elválasztó út (Scheidungs Gasse, a mai Nagyszombat utca) vonalán futó árok kérdése

sem segített a jószomszédi viszony fenntartásában, ezt ugyanis az óbudaiak hagyományosan személtlerakó helyként kezelték.²⁴

A *községek rendezéséről* szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk alapján Óbuda rendezett tanácsú város lett. Ennek megfelelően 1872. november 10-étől a város-egyesítésig új képviselőtestület alakult, élén Harrer Pál polgármesterrel.²⁵

4. Egy karakteres kisváros

A városegyesítés előtt Óbuda mind fizikai méreteit, mind lakosságát tekintve elmaradt Pesttől és Budától. Az 1870. évi népszámlálás szerint 16 000 lelkes, felekezeti és etnikai szempontból vegyes lakossága volt: katolikus, református, evangélikus családok mellett nagyszámú tehetős és a közéletben aktív zsidóság.²⁶ A németajkú lakosok és a zsidóság mellett kiemelendők a magyarok, szlovákok. Sokakat a hajógyár vonzott Óbudára, míg a helyiek fő bevételi forrása a bortermelésből származott.

A város arculatának meghatározó elemei voltak a kiscelli, egykori trinitárius kolostorban működő katonai fiókkórház, a Kiscell lábánál elhelyezkedő téglagyárak, a textilipari vállalkozások és a város központjában lévő, az egykori Zichy-kastélyban működő cs. k. Katonai Ruházati Bizottmány. A római kori romok egyre több látogatót vonzottak. Óbuda hagyományos bortermelő karaktere

mellett egyre inkább ipari-külvárosivá vált, a Dunagőzhajózási Társaság 1836 óta itt működő hajógyárának köszönhetően.²⁷ A községi kórház mellett a hajógyár saját kórházat üzemeltetett, dolgozóinak 1870-ben *gyarmat* néven munkásházakat építtetett.²⁸ Az 1870-ben alapított szeszgyár és azok munkássága szintén kezdte átformálni a város arculatát.²⁹

A bérkocsik és a gőzhajóáratok mellett 1868 novemberétől a Lánchídtól az óbudai Fő térig lehetett lovasúton utazni.³⁰ Az Általános Budapesti Társaskocsi Rt. helyi működési kérvényéről Óbuda kapitánya szakvéleményében a közlekedés mellett a helyi ipar és kereskedelem további fellendülését várta.³¹

1870-ben döntöttek a – városszépítés és rendészet miatt is fontos – gázvilágítás bevezetéséről, amire a Pest-Buda világítását is kezelő Trieszti Általános Osztrák Gáztársaság Pest-budai helyi igazgatósága kapott megbízást.³² A cég eredetileg 80 lámpa elhelyezésére készített tervet, ez 1871-ben már 82 lámpásra módosult, s továbbiakat is terveztek.³³ A végeredmény a testvérvárosokéhoz képest hagyott némi kívánnivalót maga után: a közvilágítás 1875. évi fővárosi rendezése során a lámpák fényét gyengének, működtetésüket pedig költségesnek ítélte Budapest közgyűlése.³⁴ A közterület, utcaszabályozás ügyének felügyeletére, a város képviselőit az Építési Bizottmányban Óbuda 1870-ben – a testvérvárosokhoz képest jelentős késéssel – városi mérnöki (rész)állást létesített.³⁵

A növekvő lakosságszám ellátására 1873-ban égető szükség volt egy második hetipiac kijelölésére. Felmerült az „alsó városrészben” a zsinagóga előtti Zöld piac (ez a lovasút kerülője miatt nem felelt meg), a 258. sz. Drucker-féle ház előtti terecske (a mai Lajos és Fényes Adolf utca sarkán, ez kis mérete, személybiztonság és a kocsikkal nehezen megközelíthető volta miatt nem felelt meg), végül a piac meghosszabbítása a Tavasz utcán a Rózsa és a Korona térig, szükség esetén ennek kibővítése a 258. sz. ház előtti térrel.³⁶ Az ügy sürgősségére tekintettel nem várták meg az egyesítést a döntéssel, nagy többséggel szavazták meg a legutóbbi javaslatot.³⁷

A piac kérdése összekapcsolódott a budai közúti vaspálya társaságával, amely többször kérte a lovasúti kerülő áthelyezésének engedélyezését, mégpedig a Drucker-ház közelében lévő Spitzer-féle textilgyár elé. A város a piacról való döntésig ezt nem engedélyezte, sőt, a vaspálya társasággal is több konfliktusa akadt.³⁸ Az eset az újonnan kinevezett mérnök gondatlanságát is bizonyította.³⁹

A népiskolai törvény (1868. évi XXXVII. törvénycikk) is egy lépcsőfok volt az egyesítés felé, mivel Buda és Pest ennek végrehajtása során egy tankerületbe került, közös iskolatanáccsal. Óbudán a törvény végrehajtását követően kirobbant botrány okozott óriási belső feszültséget. A városban 1869-ben katolikus, izraelita, református és evangélikus iskola, valamint három óvoda működött.⁴⁰ Az új oktatási rendszer kialakítását a város az újonnan épült országúti (mai Vörösvári út) községi, három tantermes iskola mellett a felekezeti iskolák épületének bérbevételevel oldotta meg⁴¹ – a legtöbb diákkal működő katolikus iskola viszont speciális esetben volt, mivel az a város költségén épült. Az iskolaszék felállítása és a felekezet nélküli,

községi iskolák bevezetése ellen tiltakozott Brunner János plébános. Ennek eredményeként 1869. október 13-án a feltűzött hívek és a lakosság többi része között kirobbant csetepaté – az „óbudai kofazavargások” – még az országos sajtó figyelmét is felkeltette.⁴² Az iskola ügye miatt később is történtek zavargások. A Simor János hercegprímáshoz forduló plébános végül elérte, hogy a község pénzén felépült iskola – a többivel ellentétben – felekezeti maradjon, azt külön iskolaszék ellenőrizze, noha a katolikus szülők és a városvezetés katolikus tagjainak többsége is ellenezte azt.⁴³ (A katolikus iskolák felekezeti intézményként történő meghagyása – noha 1869 májusában volt rá kísérlet – még Budán sem sikerült.⁴⁴)

A külön iskola kérdése csak 1873-ban oldódott meg, amikor a katolikus iskola működése pénzzsűke miatt ellehetetlenült, így a plébános átadta azt a városnak. Az addig külön működő helyi katolikus iskolaszék megszűnt, a községi iskolaszéket ezért tíz taggal egészítették ki.⁴⁵ Az ügy rendezésében Harrer Pál mint polgármester mellett nagy szerepet játszott a városegyesítés tárgyalásain óbudai delegátusként részt vevő Végh János iskolaszéki elnök és Tatay Adolf. Megjegyzendő, hogy az iskolaügy általában problémásnak számított: a meglévő épületek minden jó szándék ellenére rossz állapotban voltak, a növekvő diákszám miatt új iskola építése vált szükségessé, amit a város az ingatlanaira felvett kölcsönből szándékozott finanszírozni.⁴⁶

A városegyesítés előkészítése idején emellett országos kolerajárvány tombolt, ami a három város lakóit is sújtotta. Óbudán május 22-én jelentették az első esetet.⁴⁷ A járványhelyzetet 1873. július 12-től számították, miután Budáról jelezték: a helyi téglagyárakból több kolerás beteget szállítottak hozzájuk.⁴⁸ Innen az utolsó új eset feljegyzéséig, szeptember 24-ig a 16 200 lakos között 587 megbetegedést regisztráltak, akiknek mintegy fele (294 fő) elhunyt. A járványhelyzet hivatalosan október 5-én ért véget.⁴⁹ A helyi kolerabizottmány tagjai között szerepelt a városegyesítéssel foglalkozó tárgyalásokon részt vevő Prochaska András és a fent említett Tatay Adolf városi főorvos.⁵⁰ A kolera miatt felmerült a korszerű vízvezeték létesítésének kérdése, az erről történő döntést azonban az óbudaiak elhalasztották a városegyesítést követő időre.⁵¹

5. Az „esetleges”-től a „szükséges” egyesítésig

Óbuda hivatalosan 1870. november 26-án szembesült a kormány szándékával: a szentendrei kerület országgyűlési képviselője, Harkányi Frigyes értesítette őket a törvényes rendezési tervéről és arról, hogy „Pest, Buda és Óbuda városoknak törvényhozási úton leendő egyesítése fog valószínűleg bekövetkezni”, egyúttal javasolta a város előjáróinak, hogy minél hamarabb kezdjék meg az ezzel kapcsolatos tárgyalásokat, s felajánlotta szolgálatait.⁵² Mivel ez még nem számított hivatalos értesítésnek, így decemberben a tanács elhatározta egy különbizottság felállítását, amely a „netalán eszközözendő” egyesítés so-

rán Óbuda előnyeit és hátrányait számba veszi. A jegyző-könyvek jelzőiből (netaláni, esetleges stb.) egyértelmű, hogy a helyiek ekkor még szkeptikusan álltak hozzá a kérdéshez.⁵³ A kilenctagú bizottság élén a fűszerkereskedő Prochaska András bíró állt, tagjai között a későbbi egyesítési tárgyalások több képviselőjével (Gallauner János, Harrer Pál).⁵⁴ A bizottság december végén a további, Harkányival történő tárgyalásokkal Prochaskát, Harrert és Weisz Istvánt bízta meg.⁵⁵

A szkeptikus óbudaiak 1871 májusában az egyesítésről egymás között csak Óbuda Pest-Budához csatolása-ként beszéltek (die Idee der Anschlusses Altofens an Pest-Ofen), nem érezték magukat egyenrangú félnek a másik kettővel.⁵⁶ A külön óbudai bizottság ugyanekkor a házbér és a regálé kérdéseit tárgyalta, végül ezt és a legelőelkülönítés rendezését tették meg csatlakozásuk feltételének.⁵⁷

1871. november végén már a tényleges egyesítés törvénytervezetével – Óbuda és a Margitsziget kihasításával Pest-Pilis-Solt vármegye területéből – foglalkoztak (itt már *Anschluss* helyett *Vereinigung*ról írva).⁵⁸ A novemberi ülésen elfogadták, hogy a három város egyesítése országos érdek, ahol saját érdekeiket kell képviselniük s az országgyűlés elé terjeszteniük. Ám korábbi tapasztalataik alapján szükségét érezték kétségeik kifejezésének: ténylegesen egyesülni fog a három város, vagy csak egy nagy, költséges szervezet jön létre, ahol az óbudaiak elvesztik függetlenségüket?⁵⁹

Kérdéseikkel a képviselőházhoz fordultak, a belügy-miniszteri törvényjavaslatról még 1871. december 28-án nyújtották be észrevételeiket. Nehezményezték, hogy a javaslatot a felek feje fölött, előzetes tárgyalás nélkül nyújtották be, holott a tényleges egyesítéshez érdekegyeztetés szükséges, hogy az ne „a törvény általi ráparancsolás” legyen.⁶⁰ Noha nem voltak biztosak abban, hogy ezzel jól fognak járni, de a közvéleményt, a „közóhajt, ’s netáni országos érdeket” méltányolva elvben elfogadták az egyesítést, ám szükségesnek tartották az előzetes tárgyalásokat, mivel ha kérdéseiket csak utólag beszélnék meg, Óbudát a többséget alkotó másik két város képviselői könnyen leszavaznák. A javaslat 82. §-át különösen veszélyesnek ítélték. A központosításból keletkező pluszköltségek miatt a község életszínvonalának fenntartása, netán emelése szintén ellehetetlenülne, mindez „a’ hatalmasan emelkedő két testvér főváros társaságában e’ várost kétszeresen visszás és kedvezőtlen helyzetbe hozná”. Idegenkedtek a virilizmustól, a főispáni tisztség pedig „a’ főváros viszonyainak nem csak meg nem felelnek, de sőt az e’ viszonyokból fejlődő szabadabb szellem követelményeivel ellenkeznek”. Ellenezték a túlzott központosítást, mivel az véleményük szerint a mindennapi ügyintézkést ellehetetlenítené. Amennyiben lehetséges, kérték a kisebb királyi haszonvételek megváltását a koronauradalomtól, hiszen az az erős, egységes főváros érdeke. Tekintve az óbudai házak „szerény és szegényes építési módját”, tiltakoztak a másik két városával egyenlő mértékű házbéradó ellen. A hídvám eltörlésében egyetértettek a két testvérvárossal. Az egyesítés esetén kérték, hogy a megyei, szentendrei körzetből kivéve vagy a főváros választókerületének részeként saját országgyűlési képviselőt delegálhassanak.⁶¹

Az óbudai koronauradalom ugyancsak 1871. december 28-án a regálék megváltásával kapcsolatos aggályait fejezte ki (külterületek és az ott található kocsmák, mal-mok beleszámítanak-e, mi legyen a jogok bérlőivel stb.).⁶² Óbuda csak a határában lévő regálék megváltása mellett foglalt állást, Kissing pusztára (a mai Csillaghegyre) nem. Elismerte az uradalom jogát az Óbudai-szigetre, a Dunapartira viszont nem, lévén az nem képezte az uradalom részét.⁶³

6. Óbuda a közös tárgyalásokon

Óbudán 1872. január 3-án jelölték ki küldötteiket, akik részben a korábbi, helyi bizottság tagjai voltak.⁶⁴ Az egyesítéssel foglalkozó vegyes bizottság 1872. január 10–11-i tanácskozásán Óbuda nevében Prochaska András bíró, Harrer Pál jegyző, valamint Gallauner János és Végh János városi képviselők vettek részt. Ennek összetétele még arányosabb volt, mint a későbbi 34-es bizottságban: a 4 óbudai mellett 9 pesti, 12 budai vett részt.⁶⁵ Itt részletesen foglalkoztak Óbuda mint „Pest és Budától egészen eltérő, heterogén viszonyokból álló város csatlakozása (!)” módjáról: vajon lehetséges-e a másik kettővel egy időben, vagy a következő tisztújításig kell rendezni a viszonyait?⁶⁶ A bizottmány határozottan az előbbi mellett tette le voksát, de ennek feltételeként a földesúri és hűbéri viszonyok rendezését szabta meg.⁶⁷ A regálék miatt esetlegesen kieső hasznát a magasabb házbéradóval kívánták kompenzálni, s Buda és Óbuda ideiglenes külön költségvetését leszámítva a pénzügyek teljes egyesítése mellett álltak ki: „Ó-Buda kir. koronai mezővárost illetőleg a kir. kisebb haszonvételek az ezen városban szintűgy helyt foglalandó magasabb házbéradóért cserébe adassanak s az uradalom és Ó-Buda közötti mindennemű viszonyok a törvényjavaslat szerinti választott bíróság útján döntsessenek el.”⁶⁸ Ugyanezen az ülésen kérték a budaiak, hogy az egyesült főváros közös jövedelmének egy részét Budára fordítsák, ezt viszont az óbudaiak határozottan elleneztek, hiszen így ők is kérhetnének külön részt városszépítésre, utépítésre.⁶⁹ A 11-i ülésen elhangzottakat a helyi 12-es bizottság „a körülményekhez képest” elfogadhatónak találta.⁷⁰ Ezt követően az óbudaiak újabb beadvánnyal fordultak a képviselőházhoz, immár elismerve, hogy mindhárom város kiáll az egyesítés mellett, azonban Óbuda úrbéri helyzetét mihamarabb rendezni kell, addig az „szabadnak és a’ két fővárossal egyenlőnek nem tekinthetvén”.⁷¹

1872 novemberében jelentkezett Apponyi Albert gróf az óbudaiak ügyének felkarolására az országgyűlésen, amit a helyiek lelkesen fogadtak. Ugyanekkor megnyugvással vették tudomásul, hogy a második törvényjavaslat már kedvezőbb volt számukra.⁷²

7. A küldöttség tagjai

A városegysítési törvény végrehajtására megalakult harmincnégyes bizottmányban a három város erőviszonyait jelezte a tagok létszáma is. Pest 20, Buda 10, Óbuda mind-

össze 4 főt delegált.⁷³ Óbudán 1873. január 2-án közfelkiáltással választották meg a négy képviselőt, Harrer Pál polgármestert, Végh Jánost, dr. Tatay Adolfot, Molnár Józsefet, és meghagyták nekik, hogy Óbudát érintő kérdések esetén, amennyiben lehetséges, kérjék ki a helyi közgyűlés előzetes véleményét.⁷⁴

Harrer Pál (1829–1914) tősgyökeres óbudai volt, ősei már a 18. században ott éltek.⁷⁶ Harrer 1848 júliusától 1849 végéig Óbuda második írnoka, majd 1850-től 1872-ig jegyzője, „hivatalában – mindenkor belátással, kitűnő szorgalommal, igazságosan és minden előfordult tárgyakban tökéletes képességgel, a város javára igyekezve járt légyen el”⁷⁷ – írták róla hivatalnoktársai, s valóban szívügyének tekintette Óbuda érdekeit. 1872-től az Egyesítési bizottmány egyik óbudai tagja, illetve egy évig, a város-egyesítést megelőzően a város első és utolsó, egyhangúlag megválasztott polgármestere (1872. november 10.–1873. november 21.).⁷⁸

Az ügyvéd Végh János (1829k–1902) Harrerhez hasonlóan jegyzői, emellett tiszti ügyészi feladatokat látott el, valamint a református egyházközség tagja volt.⁷⁹ Szívügye volt a helyi oktatás, a népiskolai törvényt követően a községi iskolaszék tagja, majd elnöke.⁸⁰ Az óbudai kisebb királyi haszonvételek átadását intéző fővárosi bizottság óbudai tagja lett 1873 decemberétől,⁸¹ Prochaska Andrással a rendőrség Belügyminisztérium részére történő átadásában is részt vett.⁸²

Az óbudai delegátusok között a szőlősgazda Gallauer Jánost és Prochaska András volt bírót Tatay Adolf és Molnár József váltotta. A tatabányai születésű izraelita Tatay (eredetileg Frankl) Adolf (1840–1901) választott kis hazája lett Óbuda, holott orvosdoktori címe megszerzése előtt másfajta karrier is várt rá: újságcikkeket írt, Heinét fordított, színművet írt, Bródy Zsigmonddal részt vett a pesti hitközség számára egy énekeskönyv elkészítésében. 1865-től Óbuda főorvosa, 1868-tól a Budapesti Királyi Orvosegyesület tagja. A város-egyesítés közegészségügyi kérdéseivel foglalkozva kidolgozta Budapest hivatali orvoskarának szervezeti felépítését, s később is jelentős közéleti szerepvállalás jellemezte (az Országos Közegészségügyi Tanács, majd a Budapesti Önkéntes Mentőegyesület tagja is volt), feleségével számos jótékony egyesület munkájában vett részt.⁸³ A református Végh János és az izraelita Tatay Adolf valószínűleg közeli, baráti viszonyban álltak egymással. A Véghgel szoros kapcsolatban álló, szintén református Molnár József fakereskedő 1867 és 1871 között a Gaz-

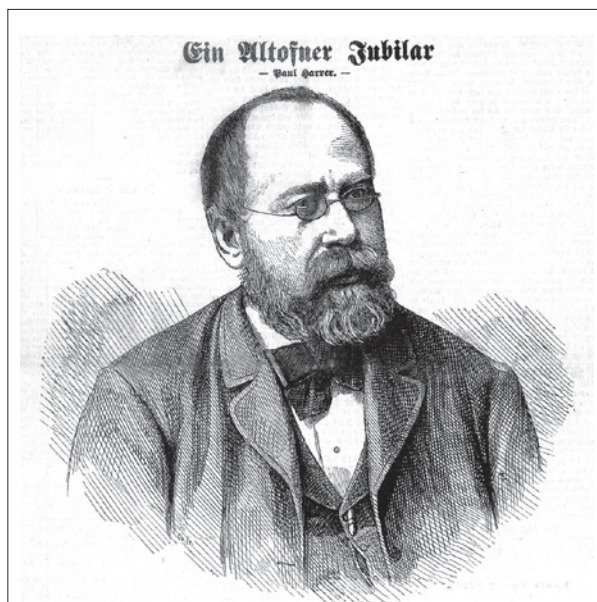
dasági Bizottság tagja volt Óbudán, 1869-ben református egyházi főgondnok, az egyesítés során gazdasági kérdésekkel foglalkozott, majd a főváros virilis képviselője volt 1894-ig.⁸⁴

A bizottmány három albizottsága közül Harrer a személyzeti kérdésekkel foglalkozó, egyúttal a leendő egyesített főváros közigazgatását kidolgozó, 13 fős második albizottság munkájában vett részt. Az első, 9 fős, választó és közigazgatási kerületek kidolgozását végző albizottságban Molnár József képviselte Óbudát, a harmadik, tanácsai választásokkal foglalkozó albizottságban pedig Végh János.⁸⁵

8. Az uradalom és a város

Az úrbéri és a legelőkülönítési ügyek megvizsgálására Óbudán 21 tagú bizottság alakult, 1873. január 8-án.⁸⁶ Működése nem volt eredményes, a tagok közötti egyet nem értés és személyes konfliktusok is terhelték, ezért áprilisban megszavazták, hogy szerepét egy négytagú bírói testület vegye át.⁸⁷ Áprilisban visszatértek a bizottsághoz, mivel sehogy nem haladtak előre a tárgyalások, az egyes képviselők „terrorizálták” egymást ezzel kapcsolatban. A testület viszont ezúttal kikötötte: a bizottság a továbbiakban a bírók szakértelmét és a város (ne az uradalom) érdekeit tartsa szem előtt.⁸⁸ Az úrbéri bizottmány addigi elnöke, Harrer Pál lemondott erről a tisztségéről, utódja Haszmann József lett. Harrer lemondásának egyik oka, hogy őt is meggyanúsították az uradalom érdekeinek előtérbe hozásával, amit ő kategorikusan elutasított.⁸⁹

Mindeközben a korona-uradalom igyekezett Óbuda csatlakozásából a lehető legtöbb hasznot húzni, áprilisban például követeléseik

Harrer Pál portréja működése harmincötödik éves jubileumán, 1883-ban⁷⁵

jelölül széljegyzetet tettett az óbudai ingatlanokra, így gátolva a város középítkezéseihez szükséges további kölcsön felvételét.⁹⁰ Májusban megpróbálkozott a gőzhajóállomás melletti partszakasz bérbeadásával, aminek az óbudaiak mellőzését vagy halasztását kérték a város-egyesítés, és a Duna-part szabályozása miatt, mivel az az FKT munkájában nehézségeket okozna.⁹¹ Ennek ellenére augusztusban a Budai Királyi Törvényszék telekkönyvi hatósága arról értesítette az óbudaiakat, hogy az uradalom bejegyeztette az óbudai Duna-part bekebelezését. Az immár egy fővárosban gondolkodó óbudaiak Végh János tiszti ügyéssel Pest főügyészehez, Csengery Imréhez fordultak jogorvoslatért.⁹² Az uradalom sérelmezte a közlegelői fü-

Hajómalmok a Dunán, háttérben Óbuda belvárosa¹⁰¹

városi közönség általi eladását és óvást jelentett be ellene – eredménytelenül, ez ugyanis évek óta elfogadott gyakorlatnak számított.⁹³ Az egyes regálék kérdésében a város a haszonbérleti szerződések meghosszabbítását javasolta az egyesítésig.⁹⁴ A koronauradalom megpróbálta még szeptember végén a piaci vámszedési jogok bérletére rábírní a várost, amit Óbuda az idő rövidségére hivatkozva utasított el.⁹⁵ Október végén az úrbéri bizottság kérte a város által használt földek átadását és kérdésének rendezését, amit a testület megbízatásának lejártá és a városeyesítés miatt odázott el.⁹⁶

Az uradalmi regáléjogokat végül a főváros kapta meg, megváltás nélkül,⁹⁷ a közlegelő kérdése a törvény meghozatalakor még folyamatban volt,⁹⁸ s a Duna-partról sem rendelkezhetett az uradalom.⁹⁹ Óbuda – gróf Apponyi Albert országgyűlési képviselő segítségével – az egyesítést követően is megmaradt a II. adóosztályban.¹⁰⁰

9. Óbudától a III. kerületig

A Belügyminisztérium már 1873 januárjában felhívta a hatóságok figyelmét a Buda-Pest név használatára, február 20-tól a fővárosra a Budapest, de a törvényhatóságokra még a régi (Buda, Pest, Óbuda) neveket kellett használni.¹⁰² Óbudán az egyesítés előtt így *Budapest Óbudán* keltezték az iratokat.¹⁰³ A három város Vigadó-beli 1873. március 20-i közgyűlésén Pest-Buda és Óbuda, valamint a Margitsziget egyesítéséről, Óbudát Újakkal együtt a főváros III. közigazgatási kerületét képezze.¹⁰⁴ Áprilisban jelezték, hogy a leendő III. kerület számára továbbra is alkalmas az addigi városháza hivatalnak.¹⁰⁵ A rendőri állományt a Belügyminisztérium vette át, korábbi hivatali helyiségeiket októberben adták át az új szervezetnek.¹⁰⁶

Az egyesítési munkálatok közben egy kis ünneplésre is jutott idő: júliusban a leendő főváros képviselői meghívták a bécsi világkiállítás bírálóbizottságát, hogy nézzék meg a születőben lévő Budapestet. A Redoute-ban tartott estélyen Óbudát Harrer Pál polgármester, Végh János tiszti ügyész, Belgrády Miklós főjegyző és a trieszti származású, de évtizedek óta ott élő Cristofoli Fortunato képviselte.¹⁰⁷

10. A búcsú

A leendő III. kerület új képviselőit 1873. szeptember 27–28-án választották meg, a városházán.¹⁰⁸ A leköszönő testület az október 23-i ülésen emlékezett meg az elmúlt időszakról, és köszönte meg az egyesítésben részt vevők munkáját. Harrer Pál érdemeinek megörökítését a testület „lelkességgel fogadja, s Harrer Pál polgármesternek a város közszolgálatában töltött 25 évi, – s különösen most legutóbbi polgármesteri tisztjének buzgó ’s fáradhatlan tevékenységgi betöltése által szerzett érdemeinek elismerését e város önállóságának megszűnése s a fővárossal egyesítés alkalmából jegyzőkönyvileg megörökíteni határozta.”¹⁰⁹ Harrer Pál meghatottan fogadta a köszöntést: „Elnöklő polgármester úr ezek után megható szavakban vesz búcsút a képviselő testülettől, miután ezen közgyűlés [...] valószínűleg utolsó közgyűlése a t. képviselő testületnek...”¹¹⁰

Évtizedekkel később, élete vége felé Harrer úgy érezte, Óbuda nyert az egyesítéssel: „meghatottan gondolok a három testvérváros egyesítésének nagy eseményére, mely az ország fővárosának akkor el sem képzelt hatalmas fejlődésére vezetett, szülővárosomnak Óbudának pedig meghozta a nagyváros kulturájának minden értékét.”¹¹¹

SIMON, KATALIN

Das kleinste Glied in der Kette
Óbuda und die Stadtvereingung(en)
(Zusammenfassung)

Budapest wurde 1873 durch den Zusammenschluss der Städte Buda, Pest und Óbuda sowie Margareteninsel gegründet (Gesetz. Nr. XXXVI von 1872). Óbuda blieb in Bezug auf Bevölkerung und Wirtschaftskraft hinter den anderen beiden Städten zurück. Da Óbuda jedoch im 18. Jahrhundert in engem Kontakt mit Buda stand, wurde sie in der öffentlichen Meinung bereits in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts als integraler Bestandteil der Hauptstadt Buda betrachtet. Obwohl die Verhandlungen über die Vereinigung der drei Städte bereits 1848 begonnen hatten, erklärte der Innenminister Bertalan Szemere dies am 24. Juni 1849 per Dekret, das jedoch aufgrund des Scheiterns des Unabhängigkeitskrieges nicht zustande kam. Stattdessen wurde Ende 1849 per Dekret die Vereini-

gung von Buda und Óbuda angekündigt (in der Praxis den Anschluss von Óbuda an Buda). Da es nicht zu einer vollständigen Fusion der beiden Städte kam, war der gemeinsame Betrieb bis 1861 für Óbuda eher ein Hindernis. Die Einwohner von Óbuda erfuhren Ende 1870 von dem Plan, die drei Städte zu vereinen, und als Bedingung für den Beitritt legten sie fest, dass sie ihre Beziehung zur Kronherrschaft regeln und in der unteren Steuerklasse bleiben würden. Ab Januar 1873 waren die Vertreter von Óbuda bei den Verhandlungen der Vereinigung der Bürgermeister Pál Harrer, der Anwalt János Végh, der Chefarzt Adolf Tatay und der Kaufmann József Molnár. Im vereinigten Budapest wurde Óbuda mit dem Vorort Budas, Újlak der III Bezirk der Hauptstadt.

SIMON, KATALIN

The Smallest Link in the Chain
Óbuda and the Municipal Unification(s)
(Abstract)

Budapest was founded in 1873 through the unification of the cities of Buda, Pest and Óbuda, as well as Margaret Island (Act No. XXXVI of 1872). Óbuda lagged behind the other two cities in terms of population and economic power. However, as Óbuda had been in close contact with Buda in the 18th century, it was already considered an integral part of the capital city of Buda in public opinion in the first half of the 19th century. Although negotiations on the unification of the three cities had already begun in 1848, the minister of the interior, Bertalan Szemere, declared this by decree on 24 June 1849, but it did not come to fruition due to the failure of the war of. Instead, at the end of 1849, a decree an-

nounced the unification of Buda and Óbuda (in practice, the annexation of Óbuda to Buda). As the two cities did not unite completely, the joint operation was more of a hindrance to Óbuda until 1861. The inhabitants of Óbuda learned of the plan to unite the three cities at the end of 1870, and as a condition of joining, they stipulated that they would regulate their relationship with the crown and remain in the lower tax class. From January 1873, the representatives of Óbuda in the unification negotiations were mayor Pál Harrer, lawyer János Végh, chief physician Adolf Tatay and merchant József Molnár. In the united Budapest, Óbuda, together with the suburb of Buda, Újlak, became the third district of the capital.

Jegyzetek

- ¹ SIMON Katalin: A harmadik testvér: Óbuda és a városegysítés. *Budapesti Levéltári Mozaikok*, 2022. 16. sz. DOI: <https://doi.org/10.56045/BLM.2022.16>.
- ² CASSIUS: Magyarország fővárosa. *Budapest leírása, képekkel*. Pest, 1866. Heckenast Gusztáv, 3., 24. p.
- ³ CSORBA László: A folyamatos gyarapodás időszaka: 1815–1873. *Budapesti Negyed*, 1998. 20–21. sz. 73. p.
- ⁴ Az óbudaiak felvilágosítást kérnek a három város tervezett egyesítéséről, 1848. április 20. (29. sz.) BFL V.1.a 24. kötet Nr. 393. In CZAGA Viktória – JANCÓS Judit (vál.): *Közcsend és Közbátorság Budán, Pesten és Óbudán 1848-49-ben. Dokumentumok Budapest Főváros Levéltárának irataiból*. Budapest, 1998. 43–44. p., SÍPOS András: Az Andrássy-kormány és a városegysítés. *Budapesti Levéltári Mozaikok*, 2022. 13. sz. DOI: <https://doi.org/10.56045/BLM.2022.13>; NAGY János: Buda és a városegysítés. *Budapesti*

Levéltári Mozaikok, 2022. 14. sz. DOI: <https://doi.org/10.56045/BLM.2022.14>.

- ⁵ Közli PALUGYAY Imre, ifj.: *Buda-Pest sz. kir. városok leírása*. Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. Első kötet. Pest, 1852. Landerer és Heckenast, 146. p.; Belügyminiszteri rendelet Buda, Pest és Óbuda egyesítéséről. 1849. június 24. (191. sz.) In CZAGA Viktória – JANCÓS Judit (vál.): *Közcsend és Közbátorság Budán, Pesten és Óbudán 1848-49-ben. Dokumentumok Budapest Főváros Levéltárának irataiból*. Budapest, 1998. 218–219. p.
- ⁶ „3) Egyszersmind, miután Buda városának Ó-Budával határos területe annyira beépített, hogy az utóbbi város Budának külvárosává lett, Ó-Buda ezennel Buda-Pest hatóságába bekebelezetik.” Uo. 219. p.
- ⁷ GÁRDONYI Albert (szerk.): *A főváros egyesítésére vonatkozó okmányok gyűjteménye*. Budapest, 1913. Székesfővárosi Házinyomda,

- VI. p. Részletesen I. Harrer Pál visszaemlékezését: BFL XIV.31.1 5. tétel, közli BAZSALYA Kornél – URBÁN Franciska – VISZKET Zoltán: „Óbudára nézve nagy változás állott be...” Harrer Pál és a városegyesítés kora. *Időszaki kiállítás az Óbudai Múzeumban 2012. május 4. – 2013. január 31. Kiállításvezető.* Budapest, 2012. Óbudai Múzeum, 14. p.
- ⁸ BFL IV.1002.a 288. kötet 1850. február 8. Nr. 1168.; 289. kötet 1850. április 2. Nr. 2739., PALUGYAY 1852. 144–146. p.
- ⁹ BFL V.1.c Adásvételi szerződések, 1850–1852; PALUGYAY 1852. 144–146. p.
- ¹⁰ PALUGYAY 1852. 144–146. p.
- ¹¹ BAZSALYA–URBÁN–VISZKET 2012. 14. p.
- ¹² BFL V.1.a Nr. 4770., PALUGYAY 1852. 475. p.
- ¹³ BFL V.1.a 27. kötet 1850. január 3. Nr. 6.; BFL IV.1002.a 290. kötet 1850. június 14. Nr. 4870.
- ¹⁴ Afölött a Pest megyei területi ideiglenes törvényszéket jelölték ki fórumnak egy január 31-i uralkodói rendelet alapján. Az 1851-től bevezetett ideiglenes perrendtartás szerint például Óbudán, Buda többi külvárosának albíróságaihoz hasonlóan a 12 pengőforintot meg nem haladó ügyekben dönthettek békebíróként. Kivonat a budai járásbíró 1851. május 13-i jegyzőkönyvéből. BFL V.1.b 5022., BFL V.1.a 27. kötet 1850. február 16. Nr. 98., BFL V.1.b Nr. 4532.
- ¹⁵ CZAGA 1998. 32. p.
- ¹⁶ GÁRDONYI 1913. VI. p., CSORBA 1998. 73. p.
- ¹⁷ Közgylési jegyzőkönyv, 1861. január 12. BFL V.1.a 34. kötet 1. p.
- ¹⁸ Közgylési jegyzőkönyv, 1861. január 28. BFL V.1.a 34. kötet 12–13. p.
- ¹⁹ Lithvay Mátyás jelentése, 1870. március 2. BFL V.1.b Nr. 11970.
- ²⁰ Óbuda válasza Budának, 1863. június 3. BFL V.1.b Nr. 11064.; Óbuda a Honvédelmi Minisztériumnak, s. d. BFL V.1.b Nr. 12559.
- ²¹ Házmán Ferenc Óbudának, 1867. július 26. BFL V.1.b Nr. 12559.
- ²² Erről I. BFL V.1.b Nr. 12559.
- ²³ BFL V.1.a 45. kötet 1872. január 3. Nr. 65–66., május 11. Nr. 2063., június 22. Nr. 2649., július 20. Nr. 2927.
- ²⁴ Buda város polgármestere Óbuda Tanácsának, 1861. március 27. BFL V.1.b Nr. 10651., BFL V.1.a 43. kötet 1870. április 30. Nr. 1134., május 28. Nr. 1673., június 11. Nr. 1838., július 10. Nr. 2131–2132.
- ²⁵ GÁRDONYI 1913. Nr. 72. (236–243. p.), CSORBA 1998. 74. p.; BAZSALYA–URBÁN–VISZKET 2012. 10–11., 15. p.
- ²⁶ KÖRÖSI József: *Pestvárosi statisztikai évkönyv.* Első folyam. (Sz. K. Pestvárosa Statisztikai Hivatalának Közleményei VII.) Pest, 1873. XI. p.
- ²⁷ PALUGYAY 1852. 147. p.; CASSIUS 1866. 37–38. p.
- ²⁸ CASSIUS 1866. 57. p., 1870. november 16. BFL V.1.b Nr. 13113.
- ²⁹ BFL V.1.a 43. kötet 1870. január 8. Nr. 34., május 15. Nr. 1581., október 15. Nr. 3000., október 29. Nr. 29.; 45. kötet 1872. január 20. Nr. 469.
- ³⁰ CSORBA 1998. 91. p.; BAZSALYA–URBÁN–VISZKET 2012. 43. p.
- ³¹ Pátz János kapitány 1868. július 23-án tárgyalt véleményében kiemelte, hogy a közlekedés fejlesztése mindhárom város számára hasznos lesz. BFL V.1.b Nr. 12558.
- ³² BFL V.1.b Nr. 13031.
- ³³ BFL V.1.b Nr. 13031., 13461.
- ³⁴ BFL IV.1403.a 3. kötet 1875. október 7. Nr. 358.
- ³⁵ BFL V.1.a 43. kötet 1870. május 15. Nr. 1582.
- ³⁶ BFL V.1.a 46. kötet 1873. február 22. Nr. 260.
- ³⁷ BFL V.1.a 46. kötet 1873. április 6. Nr. 420., május 7. Nr. 551.
- ³⁸ BFL V.1.a 46. kötet 1873. február 4. Nr. 281., március 15. Nr. 209., április 9. Nr. 442., április 25. Nr. 514., május 17. Nr. 584., június 7. Nr. 670., június 28. Nr. 778., július 12. Nr. 859.
- ³⁹ BFL V.1.a 46. kötet 1873. augusztus 23. Nr. 1039.
- ⁴⁰ BFL V.1.b Nr. 12926., 12927.
- ⁴¹ BFL V.1.a 43. kötet 1870. október 30. Nr. 3189.
- ⁴² SIMON Katalin: „...Mert a főváros közoktatásának virágzása nemcsak helyi, hanem országos érdek”. Kihívások és konfliktusok – oktatásügy Óbudán a városegyesítés előtt. In LUKÁCS Anikó – SIMON Katalin – V. LÁSZLÓ Zsófia (szerk.): *A város anatómusa. Tanulmányok Sipos András tiszteletére.* Budapest, 2024. Budapest Főváros Levéltára, 71 – 75. p.
- ⁴³ BFL V.1.a 43. kötet 1870. január 6. Nr. 25.
- ⁴⁴ SIMON 2024. 64–65. p.
- ⁴⁵ BFL V.1.a 46. kötet 1873. április 19. Nr. 382.
- ⁴⁶ A kérdésről részletesen I. SIMON 2024.
- ⁴⁷ Az óbudai cholera bizottmány jegyzőkönyve, 1873. május 22., Lomniczy Endre kapitány jelentése, 1873. május 27. BFL V.1.b Nr. 13848.
- ⁴⁸ Buda városa Óbudának, 1873. július 10. Óbuda tanácsának válasza, 1873. július 12., Óbuda városkapitánya a város tanácsának, 1873. július 11. BFL V.1.b Nr. 13848.
- ⁴⁹ Lomniczy Endre városkapitány jelentése, 1873. szeptember 25. BFL V.1.b Nr. 13848.
- ⁵⁰ Az óbudai cholera bizottmány jegyzőkönyve, 1873. május 22., Lomniczy Endre kapitány jelentése, 1873. május 27. és 1873. október 8. BFL V.1.b Nr. 13848.
- ⁵¹ Óbuda képviselőtestülete Budapest főváros közönségének, 1873. szeptember 14. BFL V.1.b Nr. 13848.
- ⁵² BFL V.1.a 43. kötet 1870. november 26. Nr. 3516.
- ⁵³ BFL V.1.a 43. kötet 1870. december 11. Nr. 3806.
- ⁵⁴ Uo.
- ⁵⁵ A városegyesítés ügyében összehívott óbudai bizottság jegyzőkönyve. 1870. december 21. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁵⁶ A városegyesítés ügyében összehívott óbudai előljárók jegyzőkönyve. 1871. május 3. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁵⁷ Uo.
- ⁵⁸ A városegyesítés ügyében összehívott óbudai bizottság jegyzőkönyve. 1871. november 27. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁵⁹ Uo.
- ⁶⁰ Óbuda közgyűlésének felirata az országgyűléshez a fővárosi törvényjavaslat tárgyában, 1871. december 28. GÁRDONYI 1913. Nr. 57. 203–206. p.; BFL V.1.a 44. kötet 1871. december 10. Nr. 4403.
- ⁶¹ Óbuda közgyűlésének felirata az országgyűléshez a fővárosi törvényjavaslat tárgyában, 1871. december 28. BFL V.1.b Nr. 13843., GÁRDONYI 1913. Nr. 57. 203–206. p.
- ⁶² Az óbudai koronauradalom előterjesztései a főváros egyesítésével kapcsolatban, 1871. december 28. GÁRDONYI 1913. Nr. 58. 206–208. p.
- ⁶³ Óbuda mezőváros megjegyzései az óbudai úrbéri viszonyokról, 1871. december 28. GÁRDONYI 1913. Nr. 59. 208–210. p.
- ⁶⁴ Óbuda közgyűlése Pest városnak, 1872. január 3. BFL V.1.b Nr. 13843., BFL V.1.a 45. kötet 1872. január 3. Nr. 64.
- ⁶⁵ Az óbudai 12-es bizottság előző nap döntött a delegáltakról. Jegyzőkönyv, 1872. január 9. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁶⁶ GÁRDONYI 1913. X. p. és Nr. 63., az óbudaiak a volt úrbéri legelők sorsa miatt is aggódtak. BFL V.1.a 45. kötet 1872. január 25. Nr. 549.
- ⁶⁷ Az óbudai 12-es bizottság jegyzőkönyve, 1872. január 11. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁶⁸ Az egyesítendő városok küldötteiből alakított vegyes bizottság jegyzőkönyve, 1872. január 10–11. GÁRDONYI 1913. Nr. 63. 213–217. p.
- ⁶⁹ Az óbudai 12-es bizottság jegyzőkönyve, 1872. január 11. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁷⁰ Az óbudai 12-es bizottság jegyzőkönyve, 1872. január 24. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁷¹ Óbuda közönsége a képviselőháznak, 1872. január 28. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁷² Képviselői értekezlet jegyzőkönyve 1872. november 5. BFL V.1.b Nr. 13843.
- ⁷³ NAGY 2022.; JAKAB Réka: Pest és a városegyesítés. *Budapesti Levéltári Mozaikok*, 2022. 15. sz. DOI: <https://doi.org/10.56045/BLM.2022.15>. A törvény 1. §-a szerint Óbuda mezőváros és a Margitsziget átkerült Pest vármegye fennhatósága alól Budapesthez.
- ⁷⁴ BFL V.1.a 46. kötet 1873. január 2. Nr. 1–2., GÁRDONYI 1913. XVI. p. és Nr. 75. 302–303. p.
- ⁷⁵ Kép forrása: *Politisches Volksblatt*, 1883. november 6., BFL XIV.31.1 2. tétel.

- ⁷⁶ BAZSALYA–URBÁN–VISZKET 2012. 8. p.
- ⁷⁷ Tanácsi igazolás részlete, Óbuda tanácsülési jegyzőkönyve, 1861. január 24. BFL V.1.a 34. kötet 11. p.
- ⁷⁸ Az 1872. november 10-i tisztújítási közgyűlés jegyzőkönyve. BFL V.1.a 45. kötet Nr. 4468., HORVÁTH J. András: *A megigényelt világ-város. Budapest hatósága és lakossága a városegyesítés éveiben.* (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 2.) Budapest, 2010. Budapest Főváros Levéltára, 165–166. p., Harrer Pál. *Fővárosi Köz-löny*, 1914. (július 31.) 58. sz. 2293. p.
- ⁷⁹ Presbíter is volt (1878, 1886). MÉSZÁROS Sámuel: *Az ó-budai ev. ref. anyaegyház száz éves története.* Budapest, 1886. Hornyánszky Vik-tor Könyvnyomdája, 51., 64. p.
- ⁸⁰ SIMON 2024. 78. p.
- ⁸¹ A nyolctagú bizottmány élén Kada Mihály állt. BFL IV.1403.a 1. kö-tet 1873. december 3. Nr. 80, 1873. december 17. Nr. 97.
- ⁸² BFL V.1.a 46. kötet 1873. október 16. Nr. 1228–1229., BFL IV.1403.a 1. kötet 1873. december 10. Nr. 85.
- ⁸³ Gyászrovat. *Budapesti Hirlap*, 1901. (május 24.) 141. sz. 6. p., UMB-RAI 2018. 316–317., 326., 330., 332. p.
- ⁸⁴ BFL V.1.b Nr. 12926.
- ⁸⁵ GÁRDONYI 1913. XVII. p.
- ⁸⁶ BFL V.1.a 46. kötet 1873. január 11. Nr. 24.
- ⁸⁷ BFL V.1.a 46. kötet 1873. március 26. Nr. 371., április 6. Nr. 419.
- ⁸⁸ BFL V.1.a 46. kötet 1873. április 21. Nr. 493.
- ⁸⁹ BFL V.1.a 46. kötet 1873. április 25. Nr. 516.
- ⁹⁰ BFL V.1.a 46. kötet 1873. április 6. Nr. 421.
- ⁹¹ BFL V.1.a 46. kötet 1873. május 10. Nr. 570.
- ⁹² BFL V.1.a 46. kötet 1873. augusztus 16. Nr. 1002.
- ⁹³ BFL V.1.a 46. kötet 1873. július 20. Nr. 901.
- ⁹⁴ BFL V.1.a 46. kötet 1873. július. 5. Nr. 823., szeptember 14. Nr. 1120.
- ⁹⁵ BFL V.1.a 46. kötet 1873. szeptember 29. Nr. 1163.
- ⁹⁶ BFL V.1.a 46. kötet 1873. október 23. Nr. 1251.
- ⁹⁷ 1872. évi XXXVI. törvénycikk *Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről.* 138. §.
- ⁹⁸ Uo. 139. §.
- ⁹⁹ BAZSALYA–URBÁN–VISZKET 2012. 21. p.
- ¹⁰⁰ Uo.
- ¹⁰¹ Kép forrása: Fortepan. 23820. Jurányi Attila adománya.
- ¹⁰² A Belügyminisztérium körintézményei 1873. január 25. (250. sz.) és február 5. (375. sz.). BFL V.1.b Nr. 13843.
- ¹⁰³ *Budapest-Obudán*, 1873. április 25. BFL V.1.b Nr. 13843., *Buda-pest Óbudán*, Lomniczy Endre városkapitány Óbuda Tanácsának a kolerajárvány megszűnéséről, 1873. október 8. BFL V.1.b Nr. 13848.
- ¹⁰⁴ Az 1873. március 20-i közös közgyűlés jegyzőkönyve. GÁRDONYI 1913. Nr. 109. 394–401. p.
- ¹⁰⁵ BFL V.1.c 1873. április 25.
- ¹⁰⁶ BFL V.1.a 46. kötet 1873. október 16. Nr. 1228–1229., BFL IV.1403.a 1. kötet 1873. december 10. Nr. 85., BFL V.1.c 1873. jú-lius 17. és augusztus 26.
- ¹⁰⁷ BFL V.1.c 1873. július 21.
- ¹⁰⁸ BFL V.1.c 1873. szeptember 27–28.
- ¹⁰⁹ BFL V.1.a 46. kötet 1873. október 23. Nr. 1231., 1233.
- ¹¹⁰ Uo. Nr. 1234. Az utolsó gyűlést november 15-én tartották.
- ¹¹¹ Harrer Pál levele Budapest székesfőváros törvényhatósági bizott-sága 1913. november 17-i díszközgyűlésének. *Fővárosi Köz-löny*, 1913. (november 19.) 82. sz. 2849. p. Harrer az egyesítésről: BFL XIV.31.1 6. tétel, BAZSALYA–URBÁN–VISZKET 2012. 16. p.

